

Sintská a manušská romština:

sociolingvistická situace, komunity mluvčích a dokumentace jejich jazyka

Viktor Elšík

1. Úvodní poznámky

Sintská a manušská romština je tradičním jazykem Sintů a Manušů, romských skupin, jejichž dnešní etnické autonymum je *Sinto*, příp. *Cinto* nebo *Mānuš*. Je pravděpodobné, že Sintové a Manušové jsou – alespoň zčásti – potomky **první migrační** vlny Romů do střední a západní Evropy, která proběhla počátkem 15. století (Halwachs 1999: 120, Bakker 1999, Franzese/Spadaro 2005: 14).¹ Vzhledem k množství lexikálních i gramatických přejímek z němčiny ve všech varietách SMR je třeba území, kde došlo k etablování této nářeční skupiny, hledat v těch oblastech Evropy, které byly kompaktně osídleny **německy mluvícím obyvatelstvem**. Migrace mluvčích SMR mimo toto území je poměrně pozdního data; většinou ji lze datovat do 19. století.

Sintové a Manušové patří mezi tradičně itinerantní (kočovné) populace. Nejčastěji je však jejich pravidelný, profesně motivovaný pohyb vázán na určitou geografickou oblast a omezen na teplejší období roku; na zimu se jednotlivé skupiny vracejí na jedno místo (srov. např. Holzinger 1993: 4). Je tedy přesnější mluvit o tradičně **semi-itinerantních** (polokočovných) populacích. Už od 19. století, ale nejvíce v souvislosti s hlubokými ekonomickými změnami ve století 20. docházelo a dochází k úplné sedentarizaci některých skupin Sintů a Manušů.

Dnes žijí **Sintové** po celé německy mluvící části Evropy a v přilehlých i odlehlejších oblastech: v Německu, ve Švýcarsku a v Rakousku, v Dánsku, v zemích Beneluxu, ve francouzském Alsasku a Provensálsku, v severní a střední Itálii, ve Slovinsku, v Maďarsku, na Slovensku, v Polsku, v Rusku, v Kazachstánu a ovšem i v Česku. Nevelké komunity pozdních migrantů lze nalézt např. i v Kanadě, v Brazílii a jinde. **Manušové** žijí hlavně v Belgii, ve Francii a v severním Španělsku.

¹ Neznamená to ovšem, že v následujících staletích nemohlo docházet k sociální a jazykové integraci pozdějších romských migrantů z jihovýchodní a střední Evropy.

Subetnické skupiny Sintů a Manušů se nejčastěji označují pomocí geografických atributů. Tyto atributy však indikují tradiční, **historickou** vazbu dané skupiny k určitému regionu, nikoli nutně oblast jejich současného pobytu (srov. Melis 1995). Vzhledem k tomu, že nejde o deskriptivní termíny, budu geografické atributy označující **subetnickou** skupinu psát s velkým písmenem na začátku slova, a odliším je tak od čistě deskriptivních geografických atributů. Abych uvedl příklad, *Piemontští Sintové* (subetnický atribut) jsou subetnickou skupinou, jejíž některé komunity žijí i mimo oblast Piemontu; na druhé straně mezi *piemontské Siny*, tj. Siny žijící v Piemontu (deskriptivní atribut), patří i některé komunity jiných subetnických skupin Sintů.

Pro označení tradičního jazyka Sintů a Manušů se v romistice používají různé odborné termíny. Termín běžný ve starší lingvistice je *německá cikánština*, příp. *německá romština* (u nás např. Lípa 1965); vychází z nevhodného označování (zvláště) Sintů jako *německých Cikánů* nebo *německých Romů*, zároveň je však motivován formativním vlivem němčiny na jejich jazyk. Dnes je běžnější označení *sintština* (pro variety romštiny, kterými mluví Sintové) a *manuššina* (pro variety Manušů); lze se též setkat se složeninou *sinto-manuššina* (např. Valet 1989). Tyto termíny mají jasnou motivaci – jsou odvozeny z etnických autonym mluvcích označovaných variet – a nelze je považovat za nesprávné. Mohly by ale svádět k předpokladu, že dialekty, jejichž mluvčí používají totožné etnonymum, si jsou svou strukturou bližší než dialekty, jejichž mluvčí používají etnonymum odlišné. Tento předpoklad však neplatí obecně.² Budu proto pro souhrnné nebo dále nespecifikované označení romských dialektů Sintů a Manušů používat termín ***sintská a manušská romština*** (SMR), jednotlivé variety a jejich skupiny pak budu dále specifikovat subetnickými nebo geografickými atributy, např. *německá SMR*.

² Zaprvé: není pravda, že by skupina dialektů Sintů a Manušů byla nějak hierarchicky odlišná od jiných skupin romských dialektů. Jinak řečeno, míra odlišnosti mezi dialekty Sintů a Manušů na jedné straně a dialekty dalších romských skupin na straně druhé není kvalitativně jiná než míra vzájemné odlišnosti mezi dialekty různých skupin Romů. Zadruhé: není pravda, že by míra odlišnosti mezi dialekty Sintů na jedné straně a dialekty Manušů na straně druhé byla větší než míra vzájemné odlišnosti mezi dialekty např. různých skupin Sintů. Abych uvedl konkrétní příklad, dialekt hornorakouských Sintů a dialekt auvergnských Manušů jsou si vzájemně strukturálně i lexikálně mnohem bližší, než je každý z nich dialektu Piemontských Sintů.

Bakker (1999) obhajuje místo SMR v rámci tzv. **severních** dialektů romštiny; jeho stať také shrnuje starší pokusy o dialektální klasifikaci romštiny. Zatímco Bakker považuje severní dialekty romštiny za genetickou „větev“ romštiny a Boretzky/Igla (2004: 18-20) za „konglomerát“ příbuzných dialektů, obhajuje Matras (2002, 2005) negenetický pohled na klasifikaci romských dialektů, v němž důležitou roli hraje geografická difuze jazykových struktur. Podle této hypotézy vznikly současné dialektální skupiny romštiny *in situ*, v případě SMR až po příchodu předků jejích dnešních mluvčích na německé jazykové území, a nikoli nutně v důsledku zvláštní migrační vlny z Anatolie a/nebo Balkánu. SMR lze chápat jako součást původního nářečního kontinua: některé struktury sdílí s tzv. centrálními dialekty (zvláště s tzv. českou romštinou), další s tzv. dialekty severovýchodními (zvláště s tzv. polskou romštinou), v oblasti lexika jsou pak některé shody s dnes zaniklými britskými, iberskými a skandinávskými dialekty romštiny (srov. též Boretzky 1998, Bakker 1999). Nejvíce strukturních shod nachází Matras (2002) s tzv. finskou romštinou, kterou spolu se SMR řadí do skupiny tzv. **severozápadních** dialektů romštiny.

Vnitřní dialektální klasifikace SMR je vzhledem k nedostatku deskriptivního materiálu zatím jen v plenkách.³ Valet (1989) oprávněně považuje za nejodlišnější varietu dialekt Piemontských Sintů, ostatní variety SMR pak poněkud sporněji dělí do tří skupin: skupina A sestává z dialektů Manušů, skupina B zahrnuje dialekty německých, nizozemských a alsaských Sintů, skupina C pak dialekty Sintů severní Itálie, Maďarska a Ruska. Bakker (1999: 185) předpokládá, že rakouská SMR je bližší skupině A nebo C než skupině B. Klasifikace ve Valetově duchu, tj. převážně na **geografickém** základě, je však podle mého názoru poněkud předčasná. Geografická blízkost současných nebo tradičních sídelních oblastí různých skupin Sintů a Manušů se jistě ukáže být podstatným faktorem, je však třeba počítat také s komplexní **subetnickou** a **rodovou** strukturou sintských a manušských komunit⁴ a s jejich často velmi nepřehlednou migrační historií.

³ Stať Birgit Igly (2005) věnovaná vnitřní klasifikaci SMR mi zůstala nedostupná.

⁴ Například Holzinger (1993: 4) zmiňuje, že po druhé světové válce došlo v Německu ke vzniku nových sintských skupin z rodin a jednotlivců, jejichž původní rodové komunity byly zcela dezintegrovány nacistickou genocidou.

2. Sociolingvistická situace

Ne všichni Sintové a Manušové mluví romsky. Jazyková asimilace nebo také **jazyková směna**, tj. mezigenerační přechod k majoritnímu jazyku, probíhá už od 19. století, kdy – jak už bylo uvedeno – započala sedentarizace některých skupin Sintů a Manušů. Sowa (1889: 192-194) popisuje jazykově asimilované a asimilující se komunity usedlých Sintů v německém Vestfálsku, jejichž zaniklou nebo zanikající kompetenci v romštině staví do protikladu k vitalitě romštiny mezi kočovnými Sinti pohybuujícími se v těžce oblasti. Tragickým impulzem k další vlně jazykové asimilace byla nacistická genocida Sintů, Manušů a Romů v Německu a na okupovaných územích během druhé světové války. Část přeživších přestala po návratu z koncentračních táborů svůj rodný jazyk používat a předávat ho svým potomkům. V dnešní době nadále pokračuje jazyková asimilace z obvyklých příčin, v důsledku vnější integrace a/nebo vnitřní dezintegrace komunity apod. Například u Sintů v Maďarsku nebo u Piemontských Sintů v Itálii dnes mluví romsky jen nejstarší generace (Mészáros 1980: 4, Hutterer 1990: 89; Franzese 2001c: 28) a jejich dialekty tak nenávratně zanikají.

Plný přechod určité sintske nebo manušské komunity k majoritnímu jazyku ovšem není nutně doprovázen plnou **kulturní asimilací** a zánikem **etnické identity** odlišné od identity majoritní populace. Potomci mluvčích SMR, jejichž rodným jazykem je němčina, francouzština, italština atd., se většinou nadále považují a jsou považováni za Sinti nebo Manuše, ačkoli mohou být chápáni jako speciální etnická subkategorie. Například mezi Manuši jsou jazykově asimilovaní členové této skupiny označováni jako *tōde Mānuš* „umytí Manušové“: *o tōde Mānuš džanen-le gar te raken-le mānuš* „umytí Manušové neumějí mluvit manušsky“ (Valet 1971/1986, citováno podle Williams 2003: 41).

Na druhé straně však stále existuje mnoho sintskeých a manušskéých komunit, kde je romština vitálním jazykem každodenní komunikace a kde se jí učí i děti. Holzinger (1993: 5) uvádí, že v Německu je romština rodným jazykem převážně většiny Sintů. Dospělí mluvčí romštiny, a někdy i děti, jsou **bilingvní**, příp. multilingvní v jazyce či jazycích majoritních nebo socioekonomicky dominantních skupin, mezi nimiž žijí. Ačkoli sociolingvistická situace romštiny jistě není u různých skupin Sintů a Manušů totožná, má vztah mezi užíváním romštiny a užíváním dominantních jazyků v zásadě podobu tzv. **rozšířené diglosie**: romština je především jazykem bazilektální, tj.

rodinné a privátní vnitroskupinové ústní komunikace, zatímco dominantní jazyky jsou vždy používány při komunikaci s příslušníky ostatních etnických skupin a často také ve vnitroskupinové komunikaci psané nebo veřejné (srov. Halwachs 1993, 1999, Matras 2002: 238-239).

Fyzická perzekuce Cikánů, která byla zvláště v zemích Římské říše národa německého normou v období raného novověku, byla následována etnocidními snahami (např. odebíráním dětí na převýchovu) probíhajícími hluboko do 20. století a vyvrcholila nacistickou genocidou Sintů, Manušů a Romů v Německé říši, na jím okupovaných územích a v některých satelitních státech. Jednou z reakcí ze strany skupin postižených dlouhodobou perzekucí je jejich současná kulturní uzavřenost vůči dominantním populacím a tato uzavřenost se projevila i v oblasti užívání jazyka. Romština se ve většině komunit mluvčích SMR stala „tajným“ jazykem. „Tajným“ jazykem nejen v tom smyslu, že se užívá v situacích, kdy je důležité, aby obsahu výpovědi nerozuměl nikdo, komu není určena,⁵ ale hlavně v tom smyslu, že znalosti o něm a kompetence v něm nesmějí být členy etnické skupiny zprostředkovávány nikomu mimo její okruh, zvláště ne lingvistům. Předmětem kulturního „tajemství“ je tak ve většině komunit mluvčích SMR nejen slovní zásoba a gramatika jejich jazyka, ale často i jeho samotná existence (např. Fennesz-Juhász *et al.* 1996: 76).

Míra „tajnosti“ jazyka – jakožto kulturní norma – je ovšem u různých komunit Sintů a Manušů různá. „Nejpřísnější“ jsou v tomto ohledu některé skupiny německých a rakouských (a zřejmě i českých) Sintů, zatímco například Sintové v Itálii, kteří jako skupina nebyli obětí nacistického vraždění, jsou poněkud „benevolentnější“. Existují také doklady o tom, že se v minulosti tato kulturní norma šířila postupně, kontaktem mezi jednotlivými komunitami. Následující citát pochází ze stati z konce 19. století pojednávající o jedné skupině Sintů v severozápadních Čechách. Lingvista, příslušník dominantního etnika, zde ze své perspektivy popisuje kontakt se skupinou sintsých konzultantů, od nichž elicitoval jazykový materiál („they“):

⁵ Tato *kryptická* funkce se projevuje i ve struktuře jazyka, hlavně v oblasti onomaziologie (srov. Bakker 1999, Matras 1998, 2002: 223). Například tzv. onomaziologický genitiv (např. *dramaskəro* „lékař“ ← *drab* „lék“) je v SMR mnohem produktivnější než ve většině ostatních dialektů romštiny; je totiž alternativou k přejímkám substantiv z kontaktních jazyků (např. *doktoris* < slov. *doktor* nebo *orvoši* < maď. *orvos* v dialektech Romů na Slovensku), jimž by příslušníci dominantní populace (nej)spíše rozuměli.

I shall add that in general they are more agreeable and not less communicative with strangers than other Gypsies; also that at first they freely imparted their language to me without any mistrust; it was only their want of patience that made it somewhat difficult to obtain words and phrases from them. But the last day, when I conversed with them, a Gypsy woman from Alsace stirred them up, and with much abuse accused them of „selling their nation“ for a trifle of money; whereupon they became reticent, and endeavoured to impose conditions for further information. (Sowa 1890/1891: 141)

Konečně je potřeba, v tomto stručném nástinu sociolingvistické situace SMR, zmínit se ještě o celkem nedávném vývoji v užívání SMR, totiž o rozšiřování jejích komunikačních domén do oblasti **psaného jazyka**.⁶ Vzhledem k normě „tajného“ jazyka není sice v SMR – na rozdíl od většiny dialektů romštiny – běžně publikována beletrie, publicistické texty či vzdělávací materiály, avšak v několika kontextech se psaná SMR už etablovala. Jedná se především o texty písní přiložené k hudebním CD albům, o překlady evangelií a další náboženské texty a zvláště v Německu i o používání SMR v internetových chatech určených členům sintske komunity (srov. Matras 2002: 255).

Pravopis spontánních psaných textů je výsledkem transferu grafemických pravidel z dominantního jazyka, a i zápis některých plánovaných a pravopisně standardizovaných textů vychází ze vzoru kontaktního jazyka. Pro ilustraci uvádím úryvky ze tří textových druhů v SMR z německého jazykového prostředí. U každého úryvku je uvedena i (pseudofonologická) transkripce do „akademického“ pravopisu romštiny; ponechávám na čtenářkách a čtenářích, aby si povšimli role německé grafemiky v originální verzi dokladů. První úryvek je část vzkazu ze sintskeho internetového chatu. Druhý úryvek je úvodní část překladu bajky o vráně a lišce, který lze nalézt na internetové stránce, jež několika emblematickými texty tohoto druhu propaguje užívání psané SMR. Poslední úryvek je z evangelizačního textu určeného sintským dětem.

(1) <http://www.forumromanum.de>

a. ME RODAU KEU GILIE „WEITE ME I SINTO HUM“

⁶ První doklad SMR zapsaný samotným mluvčím je sice už z roku 1755 – jde o slavný dopis jednoho Sinta manželce, začínající slovy *Miri komli romni* „Má milá ženo“ (srov. Gilsenbach 1997a), přesto je dosud pro drtivou většinu mluvčích SMR, tak jako pro většinu mluvčích ostatních dialektů, romština jazykem pouze mluveným.

mē rodaw koj gili „vajtə mē i sinto hum“

- b. KON GIWAS KOWA NOCHMO?

kon gīvas kōva noxmō

- c. UND NEI BITSCHREL MANGE KOWA JEK PRAL MSN?

un naj bičrel mange kōva jek pral MSN

„Sháním tuhle písničku: „Nadále jsem Sinto“. Kdo to prosím vás zpíval? A může mi to někdo poslat přes MSN?“

- (2) <http://www.romanes.de>

- a. I guhraggo tschoreis i godda gieral,

i kūrako čōrajs i kotə kīral

- b. fliegeis ab i rugg und gameiss bessgo gieral dechan.

flīgajs ap i ruk unt kamajs pesko kīral te chan.

„Jedna vrána ukradla kus sýra, odletěla na strom a chtěla svůj sýr sníst.“

- (3) I LIBRO AN MARO RAKEPEN

- a. Mer sikrah har Romanes tschindo wela.

meə sikrā har romənes čindo vēla

- b. Jake naschti drawerah o Debleskro lab an maro rakepen.

jāke našti dravərā o debleskro lab an māro rakəpen

„Naučíme se, jak se píše romsky. Tak budeme moci zapisovat slovo Boží v naší řeči.“

Někteří autoři – s cílem nevzdalovat psanou podobu jimi zachycovaného dialektu od psané podoby dalších dialektů romštiny – používají i pro variety SMR pravopis, který je bližší široce používanému „akademickému“ pravopisu. Příkladem mohou být materiály projektu *Niglo* „Ježek“, který se zaměřuje mj. na revitalizaci zanikající piemontské SMR (Franzese 2001c, 2001d). Romské texty v rámci tohoto projektu jsou vydávány v dvojí verzi: v pravopise založeném na grafemice italštiny, současného kontaktního jazyka piemontské SMR (úryvek 4a), a v pravopise blízkém „akademickému“ (úryvek 4b; čárka označuje slovní přízvuk u víceslabičných slov).

- (4) Franzese 2001c: 20, Franzese 2001d: 21

- a. *An i Italia, par i baht, ninghe telal le castenghere, le Sinti na sasle mardé sar an le Teic, ma comoni Sinti sasle ingiadé coi ta na vienle buter cheré.*

- b. *An i Itália, par i baxt, nínge telál le kasténgere, le Sínti na sas-le mardé sar an le Tejč, ma komóni Sínti sas-le indžadé koi ta na vjen-le butér keré.*

„V Itálii nebyli naštěstí ani během fašismu Sintové perzekuováni tak jako v Německu, někteří Sintové tam však byli deportováni a už se domů nevrátili.“

3. Sintské a manušské komunity

Dnes žije zdaleka nejvíce mluvčích SMR v Německu, ve Francii a v Itálii. Ve většině ostatních zemích se jejich počet pohybuje jen v řádu stovek či dokonce desítek. Počet mluvčích tohoto dialektu romštiny lze odhadnout na pouhých **100-200 tisíc** (Holzinger 1995: 1, Holzinger 1996: 111). Z celkového počtu mluvčích romštiny – minimálně 3,5 miliónů (Matras 2002: 238) – tak tvoří jen malý zlomek: nejvíce 6%, ale nejspíš ještě méně. V tomto oddíle se pokusím podat přehled sintských a manušských komunit v jednotlivých evropských zemích, spolu s dostupnými údaji o jejich členění na subetnické skupiny a o jejich sociolingvistické situaci. Musím podotknout, že spolehlivé údaje jsou velmi řídké a jednotlivé zdroje se často rozcházejí. Je tedy pravděpodobné, že některé části níže načrnutého obrázku budou v budoucnu poopraveny. Dále uvádím také poměrně kompletní seznam deskriptivních prací o jednotlivých varietách SMR.

I. NĚMECKO

Odhaduje se, že v Německu – a to ve všech jeho oblastech – sídlí asi 50 tisíc mluvčích SMR (Holzinger 1993: 4). Podle katalogu jazyků světa *Ethnologue* (Gordon 2005) je v Německu 80 tisíc mluvčích SMR a dalších 120 tisíc etnických Sintů, kteří romsky nemluví; tyto údaje jsou však zcela jistě nespolehlivé. V každém případě je Německo zemí s největším počtem Sintů a mluvčích SMR. Velká většina německých Sintů je semi-itinerantní; přes léto cestují po Německu, a některé skupiny i do Rakouska, Itálie, Francie a Španělska (Holzinger 1993: 4). Základní sociální jednotkou je velkorodina. Sdružením velkorodin v jurisdikci spolupracujících komunitních soudců – jsou označováni termíny *čačpaskəro manuš* „člověk pravdy“ nebo *rechtsprechār-i* (< něm. *Rechtsprecher*) – je tzv. *harmenaciōna* (← *har* „jako“, *men/me/mer* „my“, *naciōn-a* < něm. *Nazion* „národ“).

Členění německých Sintů do **subetnických** skupin je – mj. vzhledem k dezintegraci sintských komunit v důsledku nacistické genocidy a jejich poválečné reintegraci – velmi komplexní a zůstává téměř nepopsáno (Holzinger 1993: 4). Od vlastních Německých Sintů (*Gadžkəne Sinte*) se odlišují Sintové Čeští (*Laləre Sinte* neboli *Laləre* „Češi“ ← „němí“), kteří do Německa imigrovali zvláště po druhé světové válce a zčásti zřejmě už od 19. století; dnes jsou usazeni hlavně v Kolíně nad Rýnem a v Hildesheimu (Holzinger 1993: 9). Dalšími výraznými skupinami jsou např. *Vitembergār-ja* „Württemberžané“ (< něm. *Württemberg*), *Prajstike Sinte* „Pruští Sintové“ (← *Prajs-o* „Prus“ < něm. *Preuß-e*), *Estrachār-ja* „Rakušané“ (< něm. *Österreicher*) nebo *Eftavāgengre*, příp. *Eftavāgārja* „Ti sedmi vozů“ (← *efta* „sedm“, *vāg-o* „vůz, karavan“ < něm. *Wag-en*). Tak jako jinde, odkazují geografická etnonyma k tradičnímu původu, nikoli nutně k oblasti dnešního usídlení.

Romština je ve většině komunit německých Sintů vitálním jazykem (Holzinger 1993: 4), ačkoli – jak už jsem uváděl – jazyková asimilace sedentárních komunit započala nejpozději v 19. století. Zatímco německá SMR 18. a 19. století je nejlépe zdokumentovaným dialektem romštiny své doby – nejstarší gramatikou romštiny je právě popis jedné německé variety SMR (Rüdiger 1782; srov. Matras 1999b/c), v současnosti je tomu spíše naopak. K ostatním starším popisům srov. např. Wolf (1981) a Bakker (1999).

Počátky moderní deskripce německé SMR se vážou ke jménu Rudolfa von Sowy, jenž publikoval **texty** zaznamenané mezi Sinty ve Vestfálsku a ve Východním Prusku (Sowa 1888, 1889, 1893) a v rozsáhlém **slovníku** (Sowa 1902) kriticky zpracoval dosavadní lexikální popisy (srov. recenzi v češtině od Wagnera 1997). Kompilační je také Wolfův etymologický slovník, jenž vyšel v několika vydáních (Wolf 1960, 1987, 1993); jeho etymologie jsou z velké části bezcenné.⁷ Několik krátkých textů v různých varietách německé SMR vyšlo v *Journal of the Gypsy Lore Society* (např. Gilliat-Smith 1907, 1908, Wittich 1925, 1930, 1932) a jinde (Knobloch 1977). Od 90. let 20. století vychází ve standardizovaném pravopisu větší množství evangelizačních textů, např. překlad Markova evangelia (*O latscho* 1994) nebo části Geneze (*O Abrahameskro* 1996).

⁷ Slovník kompiluje zdroje pro různé dialekty romštiny, naštěstí je však pečlivě rozlišuje. Zdroje pro německou SMR jsou označeny velkými písmeny (srov. Bakker 1999: 174).

První moderní **gramatika** – kniha obsahuje i glosář a několik konstruovaných textů – pochází od typologa Franze Nicolause Fincka (1903); popisovanou varietu bohužel regionálně nezařadil. Z Finckovy gramatiky vychází přístupnější (avšak méně dostupná) mluvnice z pera Michaela Reinharda (1976); v předmluvě autor výslovně uvádí, že popisuje jakousi standardizovanou podobu německé SMR, tak jak se jí mluví v jihozápadním Německu. Tentýž autor se ve speciální stati věnuje roli onomaziologického genitivu při tvoření názvů povolání (Reinhard 1979). Vynikající gramatiku současné německé SMR, jež oproti předchozím publikacím detailně popisuje i syntax, vydal Daniel Holzinger (1993, kratší anglická verze 1995); vychází z dialektu Sintů ze severoněmeckého Hameln a obsahuje i komparativní poznámky k dialektu skupiny *Lalære*. Tyto variety jsou také předmětem speciálních lingvistických studií; málo dostupná disertace (Holzinger 1987) se zabývá jejich fonologií, další stati se věnují organizaci diskurzu: užívání kategorie vidu (Holzinger 1996) a referenční kontinuitě (Holzinger 1992). Na posledně uvedenou studii reaguje Matras (1999a). Iгла (1992) se zabývá tzv. verbálními prefixy v německé (a rakouské) SMR z hlediska jazykového kontaktu.

II. FRANCIE

Počet mluvčích SMR ve Francii není znám, částečně kvůli přítomnosti dalších itinerantních a semi-itinerantních skupin, které jsou podobně jako Manušové a Sintové řazeny pod úřední kategorii *gens de voyage* „lidé na cestách“. Katalog *Ethnologue* (Gordon 2005) uvádí 28 tisíc mluvčích SMR, jeho zdrojem pro tento údaj je však pochybná *World Christian Database*. Také členění sintských a manušských skupin není příliš průhledné, částečně v důsledku variabilní etnonymie; je například běžné, že skupiny, které se samy označují autonymem *Mānuš*, takto označují i ty, jejichž autonymum je *Sinto*.⁸ Především pak není známa etnická a dialektální afiliace původních francouzských Cikánů, potomků migrantů z 15. století a století následujících. Uvádí se jen, že někteří z nich – mj. nositelé příjmení *Lagrainé* a *Lafleur* – v 17. století migrovali do Německa, kde se integrovali do skupin pozdějších Německých Manušů nebo jiných sintských komunit (srov. Barthélémy 1970: 3).⁹

⁸ Podle Williamse (2003: 2, 87) mohou odlišná autonyma dokonce koexistovat v rámci jedné velkorodiny: např. někteří Manušové z oblasti Limousin mají bratrance mezi Sinty v Alsasku.

⁹ Příjmení *Lagrin* (< *Lagrainé*) je doloženo mj. i mezi českými Sinty.

Nejméně před 200 lety imigrovala do Francie skupina **Piemontských Sintů** z italského Piemontu. Dnes jsou převážně sedentární a žijí v domech ve východní části francouzského Provensálska, zvláště v okolí měst Grasse a Nice (Franzese 2001c: 10-11). Mezi dialekty francouzských a italských Piemontských Sintů existují zvláště lexikální rozdíly. Poněkud paradoxní je, že francouzská varieta piemontské SMR obsahuje více přejímek z piemontštiny než varieta italská, např. *peskadúro* „rybář“ (< piem. *peskadur*) vs. *mačeskero* (← *mačó* „ryba“). Romština je u francouzských Piemontských Sintů, na rozdíl od Piemontských Sintů italských, běžným jazykem všech generací. Francouzská varieta piemontské SMR je zdokumentována v podrobném slovníku (Formoso/Calvet 1987; obsažen i ve Franzese 2001b) a v několika narativních textech (Formoso 1984, 1998 a další).

Piemontští Sintové bývají někdy označováni také jako *Valštike Mānuš* „Francouzští Manušové“ (← *Valš-o* < něm. dial. *Walsch-er*) a odlišují se tak od vlastních Manušů, kteří jsou pak označováni jako *Gačkene Mānuš* „Němečtí Manušové“ (Valet 1991: 108). Jindy se však etnonym *Valštike Mānuš* používá pro Manuše bilingvní nebo monolingvní ve francouzštině a pod termínem *Gačkene Mānuš* nebo také *Prajštike Mānuš* „Pruští Manušové“ se pak rozumějí **Alsaští Sintové** (Barthélémy 1970: 3, Valet 1971/1986, Williams 2003: 41). Ti jsou zřejmě nejstarší skupinou mluvčích SMR na území dnešní Francie. Dlouhodobě žili mezi německy (alemansky) mluvícím obyvatelstvem Alsaska; v létě cestovali podél Rýna na sever až do německého Vestfálska a dodnes s německými Sinty udržují kontakty. V současnosti jsou z velké části usazeni ve štrasburské čtvrti Neudorf-Polygon (Rao 1976). Alsaským Sintům a jejich jazyku bylo věnováno speciální číslo časopisu *Saisons d'Alsace*. Byl zde otištěn mj. rozsáhlý seznam přejímek z alemanštiny a dalších dialektů němčiny v alsaské SMR (Matzen 1979b), seznam přejímek z francouzštiny (Matzen 1979c), jeden text (Matzen 1979a) a několik poznámek k vývoji tohoto dialektu (Daval/Joly 1979).

Vlastní **Manušové** žijí ve všech částech Francie (s přesahy do Belgie a do Španělska), nejvíce mluvčích SMR je však ve Francii centrální a jihozápadní, zvláště v oblastech Auvergne a Limousin (Valet 1991: 108, Williams 2003: 2-3). Na severu, hlavně v Ile-de-France, je velká část manušských komunit jazykově asimilována (Daval/Joly 1979: 77). Počátky imigrace (Německých) Manušů do Francie se většinou kladou do 19. století, v žádném případě však nešlo o jedinou migrační vlnu. Jednotlivé skupiny přišli

nejen z různých německy mluvících oblastí, ale i v různé době: některé už v první polovině 19. století, další během prusko-francouzské války v letech 1870-1871, jiné až těsně před první světovou válkou (Barthélémy 1970: 3, Valet 1991: 109). Jednotlivé skupiny Manušů se často označují podle tradovaného geografického původu svých předků: *Hesi* pocházejí z Hesenska, *Švobi* ze Švábska atd. (Valet 1971/1986, Valet 1991: 109, Williams 2003: 41). Výrazná je skupina Belgických Manušů (*Hajti* nebo *Māneš*) a nadregionální skupina *Eftavāgengre* (Valet 1971/1986, Williams 2003: 41).

Zdaleka nejlépe popsán je díky pracím Josepha Valeta dialekt Manušů z oblasti Auvergne. Široce dostupný však bohužel zůstává pouze gramatický náčrt této variety (Valet 1991), několik narativních textů (např. Valet 1972, 1975) a poznámky k orální tradici auvergnských Manušů (Valet 1978). Ostatní práce zveřejnil Valet jen v xerokopiích rukopisu a poměrně těžko se shánějí: je to zvláště precizní slovník auvergnské SMR, jenž existuje v několika verzích (Valet 1971/1986), a tři rozsáhlé soubory narativů od různých mluvčích (Valet 1984b, 1985, 1994); gramatický náčrt (Valet 1984a) je z větší části totožný s publikovaným. Gramatický náčrt další manušské variety SMR (Calvet *et al.* 1970) bohužel uvádí jen jméno jazykového konzultanta, nikoli však jeho regionální nebo subetnickou příslušnost. Další prací je glosář variety označené jako *gadškeno manuš* „německá manuština“ (Jean 1970), není však jasné, zda nezachycuje spíše dialekt alsaských Sintů. Několik dalších textů francouzských variet SMR bylo publikováno v různých číslech časopisu *Études Tsiganes* (např. Calvet 1978).

III. ITÁLIE

Sintské obyvatelstvo Itálie – čítající zhruba 30 tisíc osob (Educazione 2003)¹⁰ – je značně různorodé a jeho subetnické členění je poměrně dobře popsáno (např. Karpati 1962, Soravia 1977, Melis 1995, Piasere 1999).

Na severovýchodě země, v oblasti **Tre Venezie**, žije několik příbuzných skupin Sintů: Benátští Sintové (*Sinti Veneti*) obývají vlastní Benátsko, *Krasārja* oblast Carso/Kras na hranicích se Slovinskem a *Kranārja* nebo *Krantike* oblast Carnia při hranicích s rakouskými Korutany. Velké množství přejímek z němčiny v jejich dialektech ukazuje

¹⁰ Dále žije v Itálii asi 70 tisíc Romů mnoha různých skupin (srov. Karpati 1962, Melis 1995).

na poměrně nedávnou imigraci z německých jazykových oblastí. Členové skupiny *Estrechārja*, příp. *Esktrekarija* „Rakušané“, kteří žijí mezi německy mluvícím obyvatelstvem Jižních Tyrol (Alto Adige), dodnes německy mluví. V severovýchodní Itálii, ale i ve velkých italských městech (zvláště v Miláně, Turínu a Římě) žijí Němečtí Sintové (*Gadžkane Sinti* nebo *Tajč-i* „Němci“ < něm. *Deutsch-en*), jejichž předkové přišli do Itálie začátkem 20. století z Alsaska. V severovýchodní Itálii jsou přítomny také komunity nadregionální sintske skupiny *Eftavāngere*.

U všech těchto sintske skupin je romština vitálním jazykem. Jejich dialekty jsou si gramaticky i lexikálně velmi blízké (Soravia 1977: 48-49). Publikován byl stručný gramatický náčrt dialektů skupiny *Krasārja* a jihotyrolské *Estrechārja* (Soravia 1977: 59-66), dále stručný glosář jihotyrolské variety o 276 lexémech (Partisani 1981) a slovníček obsahující 1182 lexémů z různých sintske variant severovýchodní Itálie (Soravia 1981). V jihotyrolské varietě vyšlo i několik textů (např. Tauber 1999). Soravia (1977: 126-127) otiskl krátkou transkripci evidentně nekvalitní nahrávky v dialektu skupiny *Kranārja*.

Další skupiny Sintů žijí na území Itálie delší dobu, čemuž odpovídá i menší počet německých a větší počet italských přejímek v jejich dialektech. **Lombardští** Sintové (*Sinti Lumbardi*) jsou zčásti usazeni v okolí Milána, zčásti se během léta pohybují po celé Itálii a některé jejich skupiny se usadily např. v severovýchodním Piemontu, v Toskánsku nebo na Sardínii. Zvláštní skupinu tvoří *Sinti Mučini*, nazývaní též *Valštike Sinti* „Italští Sintové“ (← *Valš-o* „Ital“, jinde „Francouz“ < něm. dial. *Walsch-er*), kteří žijí převážně v oblasti horního Pádu. **Emilianští** Sintové (*Sinti Emiljani*) žijí v oblasti Emilia; blízce příbuzní jsou jim Sintové z oblasti Marche (*Sinti Markidžani*), kteří dnes také tvoří nejpočetnější sintske skupinu v Římě. Zvláště Emilianští a Lombardští Sintové se většinou živí kolotočářstvím a provozováním lunaparků (např. v Rimini) a obě skupiny jsou také známy pod italským označením *zingari giostrai* „Cikáni kolotočáři“.

Stále vitální dialekty Lombardských a Emilianských Sintů jsou téměř totožné (Soravia 1989: 20). Pro lombardskou varietu existuje jen velice stručný gramatický nástin (Soravia 1977: 56-59) a poměrně rozsáhlý glosář o 1057 lexémech (Partisani 1973), pro emilianskou varietu pouze stručný glosář (Mutti 1989). Dialekty skupin *Mučini* a *Markidžani* nejsou zdokumentovány.

Zřejmě nejstarší sintska skupinou v Itálii jsou **Piemontští Sintové** (*Sinti Piemontákeri*). Nežijí pouze v italském Piemontu – v Turíně a ve všech větších městech (zvláště Cuneo, Carmagnola, Asti), ale i ve Francii. Menší skupiny se usadili také v Lombardii, Ligurii, Toskánsku, Emilii a Laci. V Piemontu sídlí odhadem 2800-3500 Piemontských Sintů, v Itálii celkem pět až sedm tisíc (Franzese/Spadaro 2005: 29-36). Piemontští Sintové jsou pravděpodobně zčásti potomky první vlny romské migrace do západní Evropy a v Piemontu žijí už od 15. století. Dokladem toho je kontinuita některých jejich specifických příjmení francouzského původu, např. *La Forêt, De la Garenne, Du Bois, La Fleur, De Barre*, doložených v piemontských matrikách právě už od 15. století (Franzese/Spadaro 2005: 14).¹¹ Autonymum *Sinto* lze vysvětlit pozdější imigrací a integrací dalších romských skupin z německého území a/nebo meziskupinovou difuzí. Italští Piemontští Sintové jsou dnes většinou sedentární a žijí převážně v karavanech ve vyhrazených kempech na předměstích větších měst. Původní povolání – provozování lunaparků a cirkusů, obchod s koňmi, košíkářství a židlařství, zanikají (Franzese 2001c: 16-20).

Zanikající italská varieta piemontské SMR je poměrně dobře popsána, zvláště díky pracím Sergia Franzeseho. Ve svém nakladatelství *O Vurdón* „Karavan“ vydal – v textové i elektronické podobě – nejen gramatiku (Franzese 2001a; starší verze: Franzese 1985, Senzera 1986) a podrobný slovník (Franzese 2001b), ale také několik textů (Franzese 2001c/d) a učebnici (Franzese 2004, starší verze: Franzese 1987).¹² Ze starších prací o italské varietě piemontské SMR lze zmínit krátký slovníček (Partisani 1972) a gramatický nástin (Soravia 1977: 51-56). Mnohé lexikální popisy italských variet SMR jsou shrnuty v kompilačním slovníku Soravia/Fochi (1995).

IV. STŘEDOEVRÓPSKÉ ZEMĚ

Je pravděpodobné, že první romskou skupinou etablovanou na území **Česka**, zvláště v jeho německých oblastech, byli právě předkové dnešních Sintů, ačkoli je – vzhledem k jejich tradiční mobilitě – spíše nepravděpodobné, že by šlo o přímé předky dnešních

¹¹ Další příjmení Piemontských Sintů jsou italského nebo německého původu, např. *Orfei, Togni, Medini, Niemen* (< něm. *Neumann*).

¹² Některé uvedené publikace jsou volně přístupné na stránkách www.vurdon.it.

Sintů českých. Sowa (1890: 139) uvádí, že Sintové sídlící v severozápadních Čechách měli cestovní pasy opravňující je k cestování po celém Německu s výjimkou Bavorska a že udržovali kontakty se Sinty až z Alsaska. V Německu a v Rakousku dnes sídlí mj. skupiny Sintů českého původu. Ti čeští Sintové, kteří přežili nacistickou genocidu a po druhé světové válce neemigrovali do Německa, byli v roce 1959 přinuceni k plné sedentarizaci. Dnes žije v Česku zřejmě jen několik sintských rodin,¹³ převážně ve větších městech (např. v Olomouci). Někteří čeští Sintové udržují kontakty s příbuznými v Německu (Hübschmannová 1995: 190), další se žení a vdávají do komunit jiných romských skupin (Hübschmannová 2002).

O subetnickém členění a jazykové situaci dnešních českých Sintů není – ovšem mimo jejich vlastní komunity – téměř nic známo. Hübschmannová (2002) uvádí, že aktivní kompetence v romštině je omezena na starší generace a že romština funguje spíše jako emblém skupinové identity než jako běžný prostředek komunikace.¹⁴ Dokumentace dnešní české SMR chybí. Dialekt českých Sintů je tak doložen jen v několika krátkých vzorcích publikovaných koncem 19. století: jeden vzorek (Sowa 1890: 140-141) sestává z tří písňových textů, druhý (Sowa 1893: 454-457) z překladu asi stovky vět z němčiny. Rudolf von Sowa, budoucí znalec německé SMR, tyto texty zaznamenal u rodiny Klimtů v obci Louka u Litvínova a u rodiny Herrmannů v obci Hradiště u Žatce.

V **Rakousku** dnes žije zhruba 500 Sintů (Heinschink 1978: 9, Gordon 2005), nejvíce z nich ve velkých městech, zvláště ve Vídni a v Linci, ale i v ostatních částech země s výjimkou Burgenlandu: v Salcburku, tyrolském Innsbrucku, korutanském Villachu, voralberském Bregenzu a Bludenzu a jinde (Fennesz-Juhász *et al.* 1996: 73). Uvádí se, že Sintové migrovali na území Rakouska převážně z Čech a jižního Německa, ale také ze severní Itálie a Slovinska (Thurner 1999: 21), a to až od přelomu 19. a 20. století (Halwachs 1999: 120) a v největším počtu těsně před první světovou válkou (Fennesz-Juhász *et al.* 1996: 72). Je však pravděpodobné, že menší skupiny Sintů byly na území Rakouska přítomny už od 15. století (Bakker 1999: 184, cituje Gilsenbacha 1997b: 79). Podle původu se rakouští Sintové dělí na *Esterajxārja* „Rakušané“, *Gačkəne Sintı* „Němečtí Sintové“ a *Bemlike Sintı* „Čeští Sintové“ (← *Bem-o* „Čech“ < něm.

¹³ Údaj o 5 tisících mluvčích SMR v Česku (Gordon 1995) je silně nadsazený a zcela jistě nesprávný.

¹⁴ Existují však také nepotvrzené ústní zprávy o tom, že romština je stále vitálním jazykem alespoň v některých sintských rodinách, ale že je její znalost před příslušníky majoritní populace – a zvláště před lingvisty – popírána.

Böhm-e) neboli *Laləre* „Češi“ (Heinschink/Fennesz-Juhasz 1992: 64, 83). Rakouští Sintové jsou dodnes semi-itinerantní; provozují hudebnictví a přes léto podomní obchod. Díky své mobilitě si udržují kontakty se Sinty v Německu a severní Itálii (avšak dnes už nikoli se Sinty v Česku), mezi kterými si často vybírají životní partnery; interetnické sňatky jsou výjimečné (Fennesz-Juhasz *et al.* 1996: 73).

Ve větší části komunit rakouských Sintů je romština vitálním jazykem, výjimkou je zvláště komunita linecká, kde jsou plně kompetentní jen lidé starší 50 let (Fennesz-Juhasz *et al.* 1996: 75-76). Štýrská varieta rakouské RMS je zdokumentována v několika textech zaznamenaných Johannem Knoblochem od Sintů uvězněných v koncentračním táboře Lackenbach (Knobloch 1950, 1951, Knobloch/Gilliat-Smith 1953).¹⁵ Množství narativních a dalších textů v různých varietách rakouské SMR obsahuje tzv. Heinschinkova sbírka (Heinschink 1966-2001), která je archivována ve Fonografickém archivu Rakouské akademie věd. Jen malá část z těchto textů byla publikována (např. Heinschink/Juhasz 1992), pro účely gramatického popisu však byly elektronicky zpracovány Barbarou Schrammel v rámci projektu *RMS* (Elšík & Matras 2001). Dosud chybí publikovaný gramatický popis rakouské SMR; několik poznámek lze nalézt v jedné obecné stati o rakouských Romech a Sintech (Fennesz-Juhasz *et al.* 1996: 74-76). Od ostatních variet výrazně odlišný je dialekt skupiny *Eftavāgārja* z korutanského Villachu; jeho gramatický a lexikální náčrt byl publikován na internetu (Horvath 2005).

Asi 200 Sintů sídlí ve **Slovinsku**,¹⁶ většina z nich v západních oblastech Horní Krajina (slovincky *Gorenjska*) a Goriška, hlavně v obcích Jesenice, Bled a Radovljica při hranicích s rakouskými Korutany (Hahonina 2004). Několik sintských rodin dále žije ve slovinských Korutanech (*Koroška*), ve slovinském Štýrsku (*Štajerska*) a v severní části Zamúří/Transmurie (*Prekmurje*) (Štrukelj 1980, 2004, Josipovič/Repolusk 2003: 130). Značná část slovinských Sintů pochází z Rakouska, odkud utekla před nacisty (Hahonina 2004). Někteří provozují lunaparky na pobřeží Jadranu, další jsou hudebníci. Dokumentace jazyka slovinských Sintů je omezena na několik písňových textů.

¹⁵ K hodnocení neetického způsobu získání těchto textů srov. Halwachs (1999: 115-117).

¹⁶ Dále žije ve Slovinsku asi 6 až 10 tisíc Romů různých skupin.

Několik rodin (Vekerdi 2000: 6, 14), příp. několik stovek (Mészáros 1980: 3) Sintů žije v **Maďarsku**, po celém jeho území, ale nejvíce na západ od Dunaje. Hutterer (1990: 87) uvádí, že sem přišli začátkem 20. století z německy mluvících zemí, podle Vekerdiho (2000: 6, 14) až před druhou světovou válkou z Rakouska. Přes zákaz kočování v 50. letech 20. století jsou dodnes semi-itinerantní; provozují brusičství, hudebnictví a kolotočářství. Nejstarší generace maďarských Sintů byly trilingvní v romštině, němčině a maďarštině, od generace vnuků původních imigrantů převládá monolingvismus v maďarštině (Mészáros 1980:4, Hutterer 1990: 89). Maďarská SMR je popsána jak gramaticky (Mészáros 1980, Hutterer 1990), tak lexikálně (Vekerdi 1983, 2000).

Existují sporadické zprávy o přítomnosti Sintů na **Slovensku**, může však jít nanejvýš o několik rodin. Dá se předpokládat, že slovenští Sintové jsou potomky imigrantů z Rakouska z počátku 20. století a/nebo z českých zemí z období po vzniku Československa. Alespoň část slovenských Sintů patří ke skupině *Esterajchārja* „Rakušané“. Několik gramatických poznámek k jedné varietě slovenské SMR a jeden krátký text byly uveřejněny v komparativní práci o romských dialektech na Slovensku (Lípa 1965); Lípův konzultant sintštiny se narodil v Michalovcích.

V. OSTATNÍ ZEMĚ

V **Rusku** a ostatních postsovětských republikách dnes žije pouze několik sintských rodin, podle některých zdrojů jen pět nebo šest (Tcherenkov 1969: 22-23). Dělí se na dvě hlavní skupiny, tzv. *naciōni* (< něm. *Nazion* „národ“). Členové skupiny dnes nazývané *Esterajchārja* „Rakušané“ prý přišli z Vídně, zřejmě počátkem 20. století, spolu s jednou skupinou Lovárů;¹⁷ dodnes jsou mezi ruskými Sinty a Lováry běžné interetnické sňatky (Tcherenkov 1969: 22-23). Druhou skupinou ruských Sintů jsou Němečtí Sintové (*Gačkene Sintí*), kteří v druhé polovině 19. století imigrovali z německých oblastí dnešního Polska do ruského Povolží, kde žilo od dob Kateřiny II. značné množství Němců; spolu s nimi pak byli tito Sintové roku 1941 Stalinem

¹⁷ Lovárové (*Lovāra*) jsou skupina Romů žijící hlavně v Maďarsku, ale i v Rakousku – zvláště ve Vídni a v Burgenlandu, na Slovensku, v polském Haliči, v Německu, v Itálii, ve Francii, v Norsku a jinde. Mluví severovlašskými dialekty romštiny. Jazykově a kulturně úzce příbuznou skupinou jsou tzv. olaští Romové v Česku a na Slovensku, kteří se však sami jako Lovárové většinou neoznačují.

přesídlení do Kazachstánu (Tcherenkov 1969: 22, Mészáros 1980: 3, Hutterer 1990: 87), odkud se později postupně rozšířili do různých oblastí Sovětského svazu. Mészáros (1980: 3) uvádí, že se tato skupina Sintů nazývala *Poljāki* „Poláci“, podle Tcherenkova (1969: 22) jsou však *Pojāki* pouze jedním z rodů ruských Německých Sintů; druhým jsou *Brajzi* (< něm. *Preuß-e* „Prus“). Dnešní nízký počet ruských Sintů je mj. důsledkem výrazné míry etnické integrace do komunit povolžských Němců a různých skupin ruských Romů (Tcherenkov 1969: 22). Ruští Sintové jsou multilingvní: vedle variet SMR mluví i dalšími dialekty romštiny, rusky a německy, a část z nich i polsky a jidiš (Tcherenkov 1969: 23). Jsou převážně katolíci a profesí hudebníci.

V **Nizozemí** žije asi 2500 Sintů, většinou ve velkých městech nebo v karavanových kempech v jihovýchodním Brabantu a ve středním a jižním Limburku, tj. v katolické části země při hranicích s Německem (Rodrigues/Matelski 2004: 21). Sintové tvoří jen malý zlomek z 30 tisíc nizozemských obyvatel karavanů (Rodrigues/Matelski 2004: 8). Zdá se, že velká část nizozemských Sintů jsou potomky imigrantů z Německa v druhé polovině 19. století (Rodrigues/Matelski 2004: 13). O jazyce a jazykové situaci nizozemských Sintů není mimo jejich vlastní komunity nic známo.

Neví se, jak velká komunita Sintů dnes žije v Dánsku, existuje však publikace z předválečného období, která pojednává mj. i o dánské SMR (Miskow/Brøndal 1923). O komunitách Sintů a Manušů v dalších zemích toho není příliš známo a jejich romské dialekty, pokud se zachovaly, nejsou zdokumentovány. To se týká mj. Sintů ve Švýcarsku a v Polsku a Manušů v Belgii a ve Španělsku.

Bibliografie

- Bakker, Peter. 1999. The Northern branch of Romani: mixed and non-mixed varieties. In: Dieter W. Halwachs & Florian Menz (eds.) *Die Sprache der Roma: Perspektiven der Romani-Forschung in Österreich im interdisziplinären und internationalen Kontext*. 172-209. Klagenfurt: Drava Verlag.
- Barthélémy, André. 1970. La glossaire manouche de Daniel Jean. *Études tsiganes* 26, 2-3.
- Boretzky, Norbert. 1998. Der Romani-Wortschatz in den Romani-Misch-Dialekten. In: Matras, Yaron (ed.) *The Romani element in non-standard speech*. 97-132. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Boretzky, Norbert & Birgit Iгла. 2004. *Kommentierter Dialektatlas des Romani I: Vergleich der Dialekte*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Calvet, Georges, Françoise Delvoye & Michèle Labalette. 1970. Abrégé grammatical du mânuš. *Études tsiganes* 16, 69-79.
- Calvet, Georges. 1978. Récit d'un Manouche déporté pendant la guerre. *Études tsiganes* 24, 1-7.
- Daval, Marcel & Dominique Joly. 1979. La langue de Tsiganes. *Saisons d'Alsace* 67, 64-78.
- Educazione 2003 = Gli zingari in Italia: Rom, Sinti e Camminanti. *Educazione & Scuola*. <http://www.edscuola.it/archivio/stranieri/zingari.html>, 20. 10. 2003.
- Elšík, Viktor & Yaron Matras. 2001. *Morphosyntactic database of Romani dialects (RMS)*. University of Manchester.
- Fennesz-Juhász, Christiane, Dieter W. Halwachs & Mozes F. Heinschink. 1996. Sprache und Musik der Österreichischen Roma und Sinti. *Grazer Linguistische Studien* 46, 61-112.
- Finck, Franz Nikolaus. 1903. *Lehrbuch der Dialekte der deutschen Zigeuner*. Marburg: N. G. Elwert.
- Formoso, Bernard. 1984. *O peskaduro* – Le pêcheur. Un conte en sinto-piémontais. *Études Tsiganes* 30: 13-22.
- Formoso, Bernard. 1998. *O Salvatiko* – Il selvaggio. Un racconto dei Sinti Piemontesi. *Lacio Drom* 34: 2-11.
- Formoso, Bernard & Georges Calvet. 1987. *Lexique Tsigane: dialecte sinto piémontais*. Paris: Publications Orientalistes de France. [141 s.]

- Franzese, Sergio. 1985. *Il dialetto dei Sinti Piemontesi: note grammaticali e glossario*. Torino: Centro Studi Zingari. [132 s.]
- Franzese, Sergio. 1987. *Marí čib ... maró braválímo*. Torino: Centro Studi Zingari.
- Franzese, Sergio. 2001a. *Grammatica di Sinto Piemontese (lingua romani [zingara]) (con collegamenti ipertestuali e supporto audio su CD-ROM)*. Edizioni "O Vurdón"
- Franzese, Sergio. 2001b. *Dizionario Italiano – Sinto Piemontese – Inglese – Francese (e registri inversi) (su CD-ROM)*. Edizioni "O Vurdón".
- Franzese, Sergio. 2001c. *I Sinti Piemontesi: Origini, stanziamenti, tradizioni, la guerra, la lingua romaní, bibliografia e materiali – Le Sínti Piemontákeri: katar véna, kaj dživóna, siklipén, o kuribén, i čib romaní, lilá ta vavér ková ke rakaréna pren le Sínti*. Edizioni "O Vurdón".
- Franzese, Sergio. 2001d. *I Sinti Piemontesi: Origini, stanziamenti, tradizioni, la guerra, la lingua romaní, bibliografia e materiali – Le Sinti Piemontacheri: catar vena, cai givona, siclipen, o curiben, i cib romaní, lilá ta vaver cová che racarena pren le Sinti*. Edizioni "O Vurdón".
- Franzese, Sergio. 2004. *Rakarassa romanés: Testi in lingua romaní (zingara). Dialetto sinto piemontese*. Edizioni "O Vurdón".
- Franzese, Sergio & Manuela Spadaro. 2005. *Rom e Sinti in Piemonte. A dodici anni dalla Legge Regionale 10 giugno 1993, n. 26 „Interventi a favore della popolazione zingara“*. (= Contributi di ricerca, 187.) Torino: Istituto di Ricerche Economico Sociali (IRES) del Piemonte.
- Gilliat-Smith, Bernard. 1907. The Gypsies of the Rhine-Province 1902-3. *Journal of the Gypsy Lore Society II (New Series)*, 1, 125-145.
- Gilliat-Smith, Bernard. 1908. Three German Gypsy melodies. *Journal of the Gypsy Lore Society II (New Series)*, 2, 156-160.
- Gilsenbach, Reimar. 1997a. *Apro drom ne his mange mishdo*. *Lacio Drom* 33, 14-16.
- Gilsenbach, Reimar. 1997b. *Weltchronik der Zigeuner I: Von den Anfängen bis 1599*. Frankfurt am Main. 2. vydání.
- Gordon, Raymond G. Jr. (ed.) 2005. *Ethnologue: Languages of the world, Fifteenth edition*. Dallas: SIL International. www.ethnologue.com.
- Hahnina, Ksenja. 2004. Krivica posploševanja: kdo so Sinti, kaj hočejo v Sloveniji in kako jim to uspeva. *Mladina* 45, 8. 11. 2004. www.mladina.si.
- Halwachs, Dieter W. 1993. Polysystem, Repertoire und Identität. *Grazer Linguistische Studien* 39-40, 71-90.

- Halwachs, Dieter W. 1999. Romani in Österreich. In: Dieter W. Halwachs & Florian Menz (eds.) *Die Sprache der Roma: Perspektiven der Romani-Forschung in Österreich im interdisziplinären und internationalen Kontext*. 112-146. Klagenfurt: Drava Verlag.
- Heinschink, Mozes F. 1966-2001 = *Sammlung Heinschink*. Phonogrammarchiv, Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Heinschink, Mozes F. 1978. Le langue tsigane parlée en Autriche et en Yougoslavie. *Études Tsiganes* 24, 8-20.
- Heinschink, Mozes F. & Christiane Juhasz. 1992. *Koti džal o mulo ...* Lieder österreichischer Sinti. *Jahrbuch des Österreichischen Volksliedwerkes* 41, 63-86.
- Holzinger, Daniel. 1987. *Phonologie des Rommanes der Sinte in der Bundesrepublik Deutschland*. Diplomová práce, Klagenfurt.
- Holzinger, Daniel. 1992. Die Funktion des präverbalen Subjekts im Rómanes (Sinte). *Papiere zur Linguistik* 46, 67-81.
- Holzinger, Daniel. 1993. *Das Romanes: Grammatik und Diskursanalyse der Sprache der Sinte*. (= Insbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft, 85.) Innsbruck: Verlag des Instituts für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck. [336 s.]
- Holzinger, Daniel. 1995. *Romanes (Sinte)*. (= Languages of the World, Materials LW/M, 105.) Unterschleissheim: Lincom Europa. [45 s.]
- Holzinger, Daniel. 1996. Verbal aspect and thematic organization of Sinte narrative discourse. *Grazer Linguistische Studien* 46, 111-126.
- Horvath, Sandor. 2005. *Pagine di lingua e cultura dei Sinti Eftawagárja*. http://www.vurdon.it/eftawagari_01.htm.
- Hübschmannová, Milena. 1993¹, 1995². *Šaj pes dovakeras – Můžeme se domluvit*. Olomouc: Pedagogická fakulta Univerzity Palackého [117 s.] (1. vydání), Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého [129 s.] (2. vydání).
- Hübschmannová, Milena. 2002. [Czech] Sinti. In: *ROMBASE: didactically edited information on Roma*. <http://romani.uni-graz.at/rombase>. Karl-Franzens-Universität Graz.
- Hutterer, Claus J. 1990. Formen und Wegen der Sprachmischung bei deutschen Zigeuner in Ungarn. *Nyelvtudományi közlemények* 91, 87-96.
- Igla, Birgit. 1992. Entlehnungen und Lehnübersetzungen deutscher Präfixverben im Sinti. In: Erfurt, Jürgen, Benedikt Jessing & Matthias Perl (eds.) *Prinzipien des Sprachwandels I: Vorbereitung*. (= Beiträge zum Leipziger Symposium des

- Projekt "Prinzipien des Sprachwandels" (PROPRINS) vom 24-26. 10. 1991 an der Universität Leipzig). 38-56. Bochum: Verlag Dr. N. Brockmeyer.
- Igla, Birgit. 2005. Sinti-Manuš: aspects of classification. In: Schrammel, Barbara, Dieter W. Halwachs, Gerd Ambrosch (eds.) *General and applied Romani linguistics. Proceedings from the 6th International Conference on Romani Linguistics*. 23-42. München: Lincom Europa.
- Jean, Daniel. 1970. Glossaire du Gadškeno manuš. *Études tsiganes* 26, 2-68.
- Josipovič, Damir & Peter Repolusk. 2003. Demographic characteristics of the Romany in Prekmurje. *Acta Geographica Slovenica* 43, 127-147.
- Knobloch, Johann. 1950. Volkskundliche Sinti-Texte. *Anthropos* 45, 223-240.
- Knobloch, Johann. 1951. Ein Liebeslied der Sinti-Zigeuner. *Anthropos* 46, 1007.
- Knobloch, Johann & Bernard Gilliat-Smith. 1953. Gypsy tales concerning the 'mulo'. *Journal of the Gypsy Lore Society III*, 32, 124-132.
- Knobloch, Johann. 1977. Berichte und Erzählungen der württembergischer Zigeuner. In: Knobloch, Johann & I. Sudbrack (eds.) *Zigeunerkundliche Forschungen I* (= Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft, 42.), 43-59. Innsbruck.
- Lípa, Jiří. 1965. *Cikánština v jazykovém prostredí slovenském a českém: k otázkám starých a novějších složek v její gramatice a lexiku*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd. [63 s.]
- Matras, Yaron. 1998. Para-Romani revisited. In: Matras, Yaron (ed.) *The Romani element in non-standard speech*. 1-27. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Matras, Yaron. 1999a. Subject clitics in Sinti. *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae* 46, 147-168.
- Matras, Yaron. 1999b. Johann Rüdiger and the study of Romani in 18th-century Germany. *Journal of the Gypsy Lore Society V*, 9, 89-116.
- Matras, Yaron. 1999c. Rüdigerův příspěvek k objasnění původu romštiny. *Romano džaniben* 6, 80-103. [= Matras 1999b, český překlad]
- Matras, Yaron. 2002. *Romani: a linguistic introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Matras, Yaron. 2005. The classification of Romani dialects: a geographic-historical perspective. In: Schrammel, Barbara, Dieter W. Halwachs, Gerd Ambrosch (eds.) *General and applied Romani linguistics. Proceedings from the 6th International Conference on Romani Linguistics*. 7-22. München: Lincom Europa.
- Matzen, Raymond. 1979a. Histoire d'un mulo. *Saisons d'Alsace* 67, 148-152.

- Matzen, Raymond. 1979b. Les emprunts des manouches d'Alsace à l'allemand et à l'alsacien. *Saisons d'Alsace* 67, 153-171.
- Matzen, Raymond. 1979c. Les emprunts des tsiganes d'Alsace à la langue français. *Saisons d'Alsace* 67, 153-172.
- Melis, Alberto. 1995. *La terza metà del cielo*. Cagliari: Gia.
- Mészáros, György. 1980. *A magyarországi szinto cigányok: történetük és nyelvük*. Budapest: Kiadja a Magyar nyelvtudományi társaság. [44 s.]
- Miskow, J. & Viggo Brøndal. 1923. Sigøjnersprog i Danmark. *Danske Studier* 20, 97-145.
- Mutti, Claudio. 1989. Glossario sinto emiliano. *Lacio Drom* 25:2, 1989, 15-20.
- O Abrahameskro* 1996 = *O Abrahameskro djipen. Übersetzung von 1. Mose 11.10-25.11 ins Romanes der deutschen Sinte*. Marburg: Romanes-Arbeit & Summer Institute of Linguistics.
- O latscho* 1994 = *O latscho lab o Jesus Christusester, har o Marko les menge tschinas. Markusevangelium Romanes*. Florshein. 2. vydání.
- Partisani, Sergio. 1972. Glossario del dialetto zingaro piemontese. *Lacio Drom* 8, 11-32.
- Partisani, Sergio. 1973. Glossario del dialetto zingaro lombardo. *Lacio Drom* 9, 2-29.
- Partisani, Sergio. 1981. Glossario Estrekaria. *Lacio Drom* 17, 58-60.
- Piasere, Leonardo (ed.) 1999. *Italia Romaní II*. Roma: Centro d'Informazione e Stampa Universitaria.
- Pott, August Friedrich. 1844¹, 1964². *Die Zigeuner in Europa und Asien. Ethnographisch-linguistische Untersuchung, vornehmlich ihrer Herkunft und Sprache nach gedruckten und ungedruckten Quellen*. 2. díly. Halle (původní vydání), Leipzig (přetisk).
- Rao, Aparna. 1976. Les Tsiganes sinte du Polygone. *Revue des sciences sociales de la France de l'Est* 5, 182-201.
- Reinhard, Michael D. 1976. *Die Sprache der deutschen Zigeuner I: Grammatischer Abriß*. Mömbris: Eberwein-Feik. [62 s.]
- Reinhard, Michael D. 1979. The formation of occupational terms in German Romaní (dialect of the Sinte). *International Journal of the Sociology of Language* 19, 29-32.
- Rodrigues, Peter M. & Maaïke Matelski. 2004. *Monitor racism and the extreme right: Roma and Sinti*. Amsterdam: Anne Frank House & Leiden: Department of Public Administration, Leiden University.

- Rüdiger, Johann Chr. 1782¹, 1990². Von der Sprache und Herkunft der Zigeuner aus Indien. In: *Neuest Zuwachs der teutschen, fremden und allgemeinen Sprachkunde in eigenen Aufsätzen*, 1. Stück. 37-84. Leipzig (původní vydání), Hamburg: Buske (přetisk).
- Senzera, Luigi F. [= Franzese, Sergio] 1986. Il dialetto dei Sinti Piemontesi: note grammaticali e glossario. *Lacio Drom* 22, 1-64. [= Franzese 1985]
- Soravia, Giulio. 1977. *Dialetti degli Zingari Italiani*. (= Profilo dei dialetti italiani, 22). Pisa: Centro di studio per la dialettologia italiana & Pacini. [141 s.]
- Soravia, Giulio. 1981. Vocabolario sinto delle Venezie. *Lacio Drom* 17, 2-43.
- Soravia 1989. Nota. *Lacio Drom* 25, 20. [= komentář k Mutti 1989]
- Soravia, Giulio & Camillo Fochi. 1995. *Vocabolario sinottico delle lingue zingare parlate in Italia*. Roma: Centro Studi Zingari & Bologna: Istituto di Glottologia. [207 s.]
- Sowa, Rudolf von. 1888. Die Mundart der ostpreußischen Zigeuner. *Zeitschrift für Völkerpsychologie* 18, 82-93.
- Sowa, Rudolf von. 1889. Die Mundart der westfälischen Zigeuner. *Zeitschrift für Völkerpsychologie* 19, 192-204.
- Sowa, Rudolf von. 1890/1891. Notes on the Gypsies of north-western Bohemia. *Journal of the Gypsy Lore Society I*, 2, 138-142.
- Sowa, Rudolf von. 1893. Neue Materialien für den Dialekt der Zigeuner Deutschlands. *Zeitschrift für Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 47, 450-463.
- Sowa, Rudolf von. 1902. *Wörterbuch des Dialekts der deutschen Zigeuner*. Leipzig: Deutsche morgenlandkundliche Gesselschaft. [xiv + 128 s.]
- Štrukelj, Pavla. 1980. *Romi na Slovenskem*. Ljubljana: Cankarjeva založba. [323 s.]
- Štrukelj, Pavla. 2004. *Tisočletne podobe nemirnih nomadov: zgodovina in kultura Romov v Sloveniji*. Ljubljana: Družina.
- Tauber, Elisabeth. 1999. Tenkreh tu kao molo ke ġam ti mangel? In: Piasere, Leonardo (ed.) *Italia Romaní II*. 59-70. Roma: Centro d'Informazione e Stampa Universitaria.
- Tcherenkov, Lev N. 1969. Brève esquisse sur les Tsiganes en U.S.S.R. *Études Tsiganes* 15:3, 11-24.
- Turner, Erika. 1999. Von einer sozialen Randgruppe zu einer anerkannten Minderheit. In: Dieter W. Halwachs & Florian Menz (eds.) *Die Sprache der Roma: Perspektiven der Romani-Forschung in Österreich im interdisziplinären und internationalen Kontext*. 19-34. Klagenfurt: Drava Verlag.

- Valet, Joseph. 1971¹, 1986². *Vocabulaire des Manouches d'Auvergne*. Clermont-Ferrand: Joseph Valet. [190 s.]
- Valet, Joseph. 1972. *Me am trin nebudi* – Nous sommes trois cousins. *Études tsiganes* 18, 1-3.
- Valet, Joseph. 1975. *O divio Gadžo*. *Études tsiganes* 21, 1-3.
- Valet, Joseph. 1978. La langue des Manouches. *Études tsiganes* 24, 25-28.
- Valet, Joseph. 1984a. *Grammaire du manouche d'Auvergne*. Clermont-Ferrand: Joseph Valet. [37 s.]
- Valet, Joseph. 1984b. *Contes manouches I: racontés par le soeurs Warner*. Clermont-Ferrand: Joseph Valet. [74 s.]
- Valet, Joseph. 1985. *Contes manouches II: racontés par Antoinette Renard*. Clermont-Ferrand: Joseph Valet. [62 s.]
- Valet, Joseph. 1989. Les dialectes du *sinto-manouche*: caractéristiques générales et différences. In: Patrick Williams (ed.) *Tsiganes: Identité, évolution*. 309-314. Paris: Études tsiganes & Syros Alternatives.
- Valet, Joseph. 1991. Grammar of Manush as it is spoken in the Auvergne. In: Peter Bakker & Marcel Cortiade (eds.) *In the margin of Romani: Gypsy languages in contact*. 106-131. Amsterdam: Publikaties van het Instituut voor Algemene Tālwetenschap, 58.
- Valet, Joseph. 1994. *Contes manouches III: His i molo*. Clermont-Ferrand: Joseph Valet. [70 s.]
- Vekerdi, József. 1983¹, 2000². *A magyarországi cigány nyelvjárások szótára – A comparative dictionary of Gypsy dialects in Hungary*. Pécs: Johannes Pannonius tudományegyetem tanárképző kar [246 s.] (1. vydání), Budapest: Terebess [224 s.] (2. vydání).
- Wagner, Peter. 1997. Recenze [Sowa 1902]. *Romano džaniben* 4, 97-98.
- Williams, Patrick. 1993. *Nous, on n'en parle pas: Les vivants et les morts chez les Manouches*. Paris: Editions de la Maison des Sciences de l'Homme.
- Williams, Patrick. 2003. *Gypsy world: The silence of the living and the voices of the dead*. Chicago & London: Chicago University Press. [= Patrick 1993, anglický překlad]
- Wittich, Engelbert. 1925. German Gypsy Songs. *Journal of the Gypsy Lore Society III*, 4, 38-41.
- Wittich, Engelbert. 1930. Napolina: a South German Gypsy tale. *Journal of the Gypsy Lore Society III*, 9, 170-178.

- Wittich, Engelbert. 1932. Some Songs of the South German Gypsies. *Journal of the Gypsy Lore Society III*, 11, 26-29.
- Wolf, Siegmund A. 1981. Von der Romanes-Philologie zur Sinte-Forschung. *Zeitschrift für Kulturaustausch* 31, 370-376.
- Wolf, Siegmund A. 1960¹, 1987², 1993³. *Großes Wörterbuch der Zigeunersprache (romani tšiw)*. Mannheim: Bibliographisches Institut (1. vydání), Hamburg: H. Buske Verlag (2. vydání a přetisk).